

Két nyelvtudományi számvetésről

1. KIEFER FERENC — GÓSY MÁRIA szerk., Helyzetkép a magyar nyelvtudományról. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 2000. 156 lap. — 2. KISS LAJOS, A Nyelvtudományi Intézet fél évszázada (1949—1999). *Linguistica, Series C, Relations* 12. A Magyar Tudományos Akadémiai Nyelvtudományi Intézete, [Budapest], 2001. 29 lap.

1. Fennállásának ötvenedik évét tudományos ülésszakkal tette emlékezetessé a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. A „Helyzetkép a magyar nyelvtudományról” című kiadvány a rendezvény előadásából válogatva azokat teszi közzé írásos változatban, amelyek magyar nyelvészettel foglalkoztak. Az intézetnek fő feladata a magyar nyelv kutatása, mint KIEFER FERENC igazgató az előszóban írja, ezért ezekről a vizsgálatokról ad számot a kötet, amely megmutatja a kutatások témagazdagságát, elmélyültségét, színvonalát is.

A magyar nyelv története, múltja, illetőleg az uráli nyelvcsaládhoz való tartozása kapcsán mindig figyelmet keltenek a nyelvrokonítási kísérletek. Az 1980. utáni évektől kezdve (DÉCSY GYULÁTÓL származó névvel) filektikának nevezett kutatási irányzat jelent meg, amely az eddigi kutatásokkal felállított nyelvcsaládokat, filumokat nagyobb nyelvcsaládokba kívánja vonni, hogy a nyelvek őstörténete megismerhetőbbé váljék. BAKRÓ-NAGY MARIANNE a filektikusoknak a rekonstrukcióval, az etimologizálással kapcsolatos meglehetősen vitatható eljárásait, nézeteit mutatja be és bírálja (Még mindig finnugorok vagyunk, 7—16). Figyelmeztet: minél több nyelvet hasonlítunk össze, annál kevesebb összefüggő adatra számíthatunk, a végső rekonstrukció pedig a megközelíteni kívánt nyelvi állapotot olyan egységesnek írja le, amelyen természetes nyelv soha nem szokott lenni. E homogenitás ugyanakkor arra csábítja a kutatót, hogy elhiggye, visszaál-lította a „proto”-állapotot, több nyelvcsalád közös ősnyelvét.

A magyar nyelvtörténeti kutatások jelenleg zömükben a mondatanra vonatkoznak, amire viszont korábban kevesebb figyelem jutott — állapítja meg HAADER LEA —, hiszen az ősmagyar korban kialakultak a leglényegesebb mondatformák. A mondatnani szinonímia jelenségének meg-léte ugyancsak az efféle kutatások mellőzését segítette elő, ugyanis a mondatváltozatok sokasága a diakrón viszonyok megállapíthatóságát gátolja, inkább a nyelvi megformálás, a stílus felé irányít-hatja a kutatót. A történeti mondatnának is szüksége van elméleti-módszertani modellre, amely-nek segítségével dolgozni tud. HAADER az információelméleti modell esetleges felhasználásáról tesz említést (HERMAN JÓZSEF nyomán). Érinti azt a kérdést is, amely az információelméleti, illetőleg

kommunikáció-központú vizsgálat kapcsán jelenik meg: valamely nyelvtörténeti korban élőnek tekinthető-e a rendelkezésre álló nyelvi anyag. A leginkább ilyenfélék a misszilizsek, a jegyzőkönyvek stb. (Hasonló gondokat mutat a legrégebb szegedi levéltári jegyzőkönyvek, protocollumok és iuramentumok anyagának feldolgozása a korabeli élőnyelviség kapcsán, I. NÉMETH MIKLÓS, Presztízisérték és sztenderdizációs törekvések egy kései középmagyar kori forráscsoportban. In: SZÉCSÉNYI TIBOR szerk., *LingDok 1. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szegedi Egyetem Elméleti Nyelvészeti Doktori Program [Szeged], 2000. 129—37.)

A magyar nyelv lexikális elemeinek elméleti igényű meghatározását és ezen elemeknek tulajdonságaik hierarchiájában való osztályozását tartalmazza KENESEI ISTVÁN dolgozata (A morfémtől a szóig, 75—87). A bloomfieldi minimális szabad forma alapján indulva ANTAL és LYONST követve a szerző a magyarban szónak a minimális szabad formákat tekinti, illetőleg azokat a főnémasorokat, amelyeket az így meghatározott minimális szabad formák választanak el más szabad formáktól. A szabad formákat független szavaknak tekinti KENESEI, s meghatározza az összetett szót mint lexikális egységet, a félszót mint kötött morfémt (összetételi tagban) és a függőszót, amely nem tartozik a szabad formák közé, de minden egyéb tekintetben önálló szó, és amely nem szavakhoz, hanem szintaktikai összetevőkhöz kapcsolódik. A magyar nyelvtani irodalomban ezeket *viszonyzó*, *segédzó*, *álszó* terminusok szokták jelölni. A formális alapú meghatározás saussure-i elve hasznosnak látszik a jelentésbeli és funkcióbeli szempontokat is felhasználó *viszonyzó* vagy hasonló elnevezések, illetőleg kategóriák rendbetételéhez.

A magyar nyelv alaktanából vett példákkal mutatja be KIEFER FERENC, hogy a magyar nyelv leírásában milyen fontos szerepe van az általános nyelvészetnek (Általános és leíró nyelvészet, 88—101). Nem lehetnek nyelvenként különbözők az ugyanarra a nyelvészeti jelenségre vonatkozó fogalmak akár mondattaniak, akár alaktaniak. A termékenység, a szabályszerűség és a gyakoriság fogalmainak illetéknéppen való értelmezésén mutatja be KIEFER e felfogás hasznosságát a morfológiában. A ragozás esetére szorítkozva bizonyítja, hogy az esetrag fogalma nem határozható meg egyetlen nyelvre hagyatkozva. Az esetragok szintaktikai funkciót töltenek be, tehát szintaktikai jellegű elkülönítő jegyekkel lehetséges a ragok meghatározása (szemben például ANTAL LÁSZLÓ disztribúciós kritériumával). KIEFER megállapítja, hogy egy toldalék akkor és csak akkor esetrag, ha (1) alkalmas esetviszony kifejezésére; ha (2) előfordul valamely vonzatkeretben; ha (3) a vele toldalékolt főnév leköti az ige valamely, alakja szempontjából is meghatározott vonzatát. — Az esetrag ezen meghatározása általános nyelvészeti módszerekkel történt, s minden olyan nyelvben érvényesnek kell lennie, amelynek esetrendszere van. — A morfológia szoros kapcsolatban van a fonológiával, a szintaxissal; a fonológia a szóképzési szabályoknál játszik szerepet, a ragozás és a szóösszetétel leírása lehetetlen szintaktika nélkül. A nyelvszerkezet adekvát leírása ezeknek az összefüggéseknek a figyelembevételére lehet eredményes.

A mai magyar nyelvben tapasztalható mondattani jelenségek köréből választott témát KONTRA MIKLÓS (Egy mondattani változás három megközelítése, 111—24). *A természetesen, hogy* fajtájú szerkezetéről ír, bemutatja a szerkezet keletkezését, nyelvművelői megítélését, elterjedési jellemzőit stb. Szociológiai háttérvizsgálatai alapján KONTRA azt állapítja meg, hogy a szerkezet a Kárpát-medence magyarsága közt mindenütt el van terjedve, független a jelenség a határoktól, használói és elfogadói csaknem ugyanannyian vannak. Ezelőtt egy évtizeddel a szerző már szintén behatóan foglalkozott e nyelvi jelenséggel, amelyről nem kívánt véleményt nyilvánítani abban a tekintetben, hogy nyelvi hiba-e. „Ha nagyon megszorogatnának, tagadó választ adnék” — írta akkor (Természetesen, hogy nem hiba — nyelvi változás? In: BALOGH LAJOS — KONTRA MIKLÓS szerk., *Élőnyelvi tanulmányok*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp., 1990. 83). E mondattani változás a legfiatalabb nyelvészmenedékét is foglalkoztatja, I. NEMESI ATTILA LÁSZLÓ, *A természetesen, hogy... szintaktikai szerkezetéről*: *Nyr.* 2000: 430—42.

Még a XIX. század végén kezdődött el egy akadémiai nagyszótár készítése, amelynek története nemcsak a Nyelvtudományi Intézet történetéhez, hanem az egész magyar nyelvészet történe-

téhez is tartozik, sőt: voltaképpen a mindenkori magyar társadalmi viszonyok állapotképének is jellemzője, ti. azt jelzi, van-e igény, akarat a „nyelvében él a nemzet”-gondolatnak egy szótárban való kézzelfoghatóságához. A nyelvészek közt „nagyszótár”-nak (még rövidítve is van e nem létező mű: NSz.) emlegetett hatmillió cédula szóanyagának rendezése napjainkban is tart. A nagyszótári munkálatok 1985-ben újabb lendületet vettek, a XIX—XX. századból mintegy tizenhétmillió szövegszó van immár mai, számítógépes eljárással tárolva. GERSTNER KÁROLY bemutatja, hogy ebben az elektronikus tárolású anyagban miként lehet jelenleg tájékozódni (internetes elérése is lehetséges: www.nytud.hu/hhc), továbbá milyen további teendők szükségesek ahhoz, hogy a régi cédulaanyag s az újabb számítógépes adattár hiteles képet adjon majd az elmúlt bő két évszázad magyar szókincséről (Cédulák és fájlok — a magyar akadémiai nagyszótár alapjairól, 35—43).

A magyar dialektológia mai állapotát és az ebből való kibontakozás lehetőségeit taglalja KISS JENŐ (A magyar regionális nyelvi kutatásokról, 101—10). A szerző írásának címe is jelzi, később KISS meg is fogalmazza, hogy nem csupán a hagyományos nyelvjáráskutatást, hanem a területenkénti köznyelvi változatok nyelvészeti vizsgálatát is beletartozónak véli a magyar dialektológiába. Ennek megfelelően mutatja be a legfontosabb dialektológiai kutatásterületeket, s utal arra, hogy tudományon kívüli és belüli okok eredményeképpen a legújabb kori dialektológia megújulásáról beszélhetni.

A magyar beszéd kutatásban — állapítja meg GÓSY MÁRIA (A beszéd kutatás új útjai, 44—54) — megtalálhatók mindazok az irányzatok, amelyek a nemzetközi szaktudományban is jelen vannak. Így a fonetikai alapkutatások mellett alkalmazott fonetikai kutatások jelentősek. A mesterséges beszéd előállítás, a beszéd szintézis miatt jelentős, hogy az akusztikai-fonetikai vizsgálatok eredményei lehetővé tették egy új rendszerű akusztikai beszéd adattár megtervezését, amelyben két-, három- és többbelemű hangkapcsolatok képezik a beszéd szintézishez szükséges építőelemeket. Ennek következménye, hogy kevesebb a torzulás, s a géppel előállított beszéd a gyakorlati alkalmazás során szinte a természetes beszéd minőségével azonos.

A mentális nyelvten, azaz a beszélők agyában meglevő nyelvten felépítéséhez, tulajdonságaihoz hasonló nyelvtenmodellek kialakítása nyelvelméleti cél. Ehhez (is) szükséges megismerni a számos, egymással kapcsolatban álló agyi területeken tárolódó nyelvtani reprezentációk rendszerét, vagyis a mentális grammatikát. BÄNRÉTI ZOLTÁN a „Nyelvtan és mentális elemző neurolingvisztikai megközelítésben” (17—27) című dolgozata bemutatja adatokkal és összefüggésekkel, hogy a neurolingvisztikai vizsgálatok a nyelvtant olyan környezetben írják le, melyre jellemző, hogy a nyelvten be van ágyazódva az agy architektúrájába, és kölcsönösen összekapcsolódó pontokon csatlakozva az agy és elme mentális programjaihoz.

A magyar pszicholingvisztika elmúlt három évtizedén alapuló jelenét kívánja bemutatni PLÉH CSABA (A magyar pszicholingvisztika évtizedei: mi magyar, mi nyelvészet és mi pszichológia belőle? 125—31): „A magyar nyelvészet kifinomultsága és a pszicholingvisztika nincs mindenben összhangban” — vonja le a következtetést.

A stilsztika kifinomultságának tényéről aligha kell bárkinek is tanulmányt vagy tudományági beszámolót készítenie, KEMÉNY GÁBOR nyilván ezért (is) inkább arra vállalkozik, hogy megmutassa, a tudományág művelői miképpen kísérelik meghatározni a stilsztika kutatási tárgyát, feladatait, a diszciplínát jogosan megillető helyet a nyelv- és irodalomtudomány határterületén (A stilsztika feladatai és lehetőségei az új évezred küszöbén, 64—74). KEMÉNY röviden bemutatja a csupán nyelvészeti, a csupán irodalomtudományi, illetőleg az egyikhez sem tartozást kinyilvánító elgondolásokat, s a két tudomány mezsgyéjén lévőnek tartja (másokkal együtt) a stilsztikát mint diszciplínát.

Bemutatja, hogy a tudományos igényű stilsztikának közel százéves történetében két, ugyan ellentétes, ám éppen ezért egymást kiegyensúlyozó vonulata van: „az expanzióra és az önkorlátozásra való törekvés”. A kiterjesztési törekvések a szövegnyelvészet térhódítása kapcsán odáig jutottak, hogy „a szövegnek teljes (?) irodalom- és művelődéstörténeti, sőt filozófiai kontextusát is

kezdtek bevonni a stilisztikai vizsgálatba.” Az önkorlátozó törekvések egyike volt az alakzatelméletté szűkítendő stilisztika (még 1985 táján VÍGH ÁRPÁD), másika pedig csupán a próza területén tartaná illetékesnek a stilisztikát (1995-ben DANIEL DELAS, illetőleg KIBÉDI VARGA ÁRON). KEMÉNY GÁBOR e két irányzat lehetséges hasznát vagy hátrányát mérlegeli. A stilisztikának (önálló vagy nem önálló) tudományágként mindkét szélsőségtől óvakodnia szükséges.

Modern nyelvi technológiák a magyar nyelvért — ez a címe a VÁRADI TAMÁS írta utolsó fejezetnek (146—56), amelyben a nyelvet rögzítő, megjelenítő a közlés tartalmát különféle szempontok alapján feldolgozó, illetőleg mások számára hozzáférhetővé tevő eljárásokról, vagyis a nyelvtechnológiáról ír. Beszámol a Magyar nemzeti szövegtár munkálatairól, jelenleg egy százmillió szót tartalmazó adattár van készülében újságok és folyóiratok anyagából. Egyebek mellett az ÉKsz. új kiadásának kapcsán a szótár elektronikus változatának lexikai adattára kidolgozásáról is tájékoztat a szerző.

A magyar nyelvtudomány mint szakkifejezés a magyar(országi) kutatók nyelvtudományi tevékenységét, illetőleg a csupán a magyar nyelvre vonatkozó kutatások összességét jelenti. Nyilvánvaló: az előző értelemben vett magyar nyelvtudomány egy részéről van szó a fentieket tartalmazó kötetben, az idegen nyelvekre vonatkozó magyarországi kutatások bemutatását nem tartotta feladatának a kiadvány (illetőleg az alapjául szolgáló tudományos emlékülés). A magyar nyelvészetet (vagyis a magyar nyelvre vonatkozó kutatások összességét) kevéssé ismerő a kötet olvastán kutatási témákról, irányokról és módszerekről egyaránt megkapja az eligazítást, a szakmát valamelyest áttekintő olvasó pedig lemérheti saját helyzetképének a valósághoz való viszonyát, hiszen a (nyilván terjedelmi korlátozás sújtotta) kiadvány a 2000. év magyar nyelvtudományának legjellegzetesebb vonásait megrajzoló kép.

2. A Magyar Tudományos Akadémia alapításának százhetvenötödik, az akadémiai intézményhálózat létrejöttének ötvenedik évfordulójára készült KISS LAJOS összefoglalása, amely azonban — az „Előszó” (1—2) tanúsága szerint is — bizonyos rövidítésekkel látott napvilágot akadémiai kiadványként. A jelen kiadvány a teljes, a csonkítatlan szöveg, amely szerzőjének eredeti fölfogását, állapotrajzát tartalmazza.

„Az intézet előzményei és alapítása” (3—6). 1949. szeptember 13-án a Vallás- és Közoktatásiügyi Minisztérium intézményeként született meg az intézet, amelynek elődje a Nyelvtudományi Munkaközösség volt, ez pedig a (korhű helyesírással:) Keleut európai Tudományos Intézet kötelékébe tartozó Magyarságtudományi Intézet nyelvészeiből alakult; a vezetésre Deme László kapott megbízást. Az intézeti hálózat, amelyet ekkortájt az akadémia kialakított, voltaképpen a szovjetizálás cselekménye, a Szovjetunió tudományos és oktatási rendszeréhez való (kénytelen? kellett?) igazodás eredménye, amely ugyanakkor a Magyar Tudományos Akadémia szerepét erősítette, és a korábban a tudományos munka központjaiként működő egyetemi tanszékek óhatatlan háttérbe szorulását jelent(h)ette.

„Az intézet kiadványai” (7—10). A marizmus nézeteinek uralma, majd a sztálini nyelvtudomány korszaka hagyott nyomot az akkori intézeti kiadványsorozatokon, amelyeket Kiss Lajos tüzetesen számba vesz eljutván a jelen idő folyóiratainak, sorozatainak áttekintéséig.

„Vezetők és irányzatok” (10—3). Apró, ám határozott vonású képeket tesz az olvasó elé a tudós szerző bemutatván az intézeti igazgatókat (Telegdi Zsigmond, Németh Gyula, Tamás Lajos, Hajdú Péter, Herman József, Kiefer Ferenc), akik közül — a korabeli viszonyokra jellemző módon — éppen az elsőnek „imponáló nyelvi, nyelvészeti tudása, rendkívüli műveltsége mellett súlyosan, sőt bizonyára döntően esett latba marxista elkötelezettsége, fenntartás nélküli politikai lojalitása, mely átmenetileg képes volt elnyomni tudósi kritikai érzékét is” (10—1). E hosszabb idézet, remélem, egyúttal az olvasót tájékoztatja Kiss Lajos árnyalt és meggondolt értékeléseiről is. — „A ma már legendás Eötvös Collegium egykori diákjai közül sokan lettek az intézet tagjai,

s annak első évtizedeiben jobbra ők alkották azt az »agytröszt«-öt, amely elméleti és gyakorlati kérdésekben egyaránt a minőség és [a] korszerűség eszméjét igyekezett képviselni” (13).

Másfél tucat nevet sorakoztat ezután a szerző, s valóban kiváló személyiségeket. Némi hiányérzetet az kelthet — ámbár ez bizonyos a kiadvány terjedelmének és céljának következménye —, hogy jöllehet még számos kutatót, tudóst említ a kiadványszerző, például a „Címek, díjak, kitüntetések” (20—3) részben, mégis az egyéni teljesítmények kevéssé látszanak. Például Károly Sándor neve a 22. lapon az Akadémiai Díj tulajdonosai közt bukkan föl csupán, jöllehet a „Bécsi Kódex nyelvtana” (1965.) szerepel (a 15. lapon), a „Régi magyar glosszárium” (1984.) nem említtetik, amelyet Berrár Jolánnal szerkesztett, hasonlóképpen szerepe volt a nylon-nyelvészet — NB. Kiss Lajos emlékeztet a kifejezés eredetére: ’meghökkenően új nyelvészet’ — korai művelésében: Általános nyelvészeti tanulmányok VI. (1969.). — Az efféle hiányok nem Kiss Lajos szűk terjedelembé szorított áttekintésének hibái, hanem azt jelzik: immár megírandó feladat a XX. század magyar nyelvészetének története, amelynek szerves része és alakítója a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének története is.

„Kutatások az intézetben” (13—6), „Kapcsolatok, konferenciák” (16—8), majd „Az intézet szervezete” (19—20) és a már említettem címek, díjak, kitüntetések rész után a „Summázat” (24) következik. Kiss Lajos a széles értelemben vett nyelvészeti kutatások központjává fejlődött intézményt lát a fél százados kutatóhelyben, amely bizonyára befejezi a folyamatban lévő munkálatokat (Nagyszótár, Új magyar tájszótár stb.), és felkészülten várja — és tegyük hozzá: — alakítja a jövő magyarországi nyelvtudományi kutatásait, amelyhez újabb eredményes következő fél évszázadot kívánhatunk.

BÜKY LÁSZLÓ